اسلام

او

داسلام نقش

دفرداوجامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰-کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښي: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او ځلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تېرکړي وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما د اسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کېږي. بیاهم دغه څو کرښې دیوه متجسس او دهغه دپیرو په حیث چه دځوی ولیۀ ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

ځلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څو تکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب دا خبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائیۀ نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بېرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکو پیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶) .

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې اینښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له يوي خوا غوبنتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
مادکتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهيڅ راز مداخلې، تصرف يا لاس وهنې حق ورنکړ او يوائې مې داصلي نسخې له مخې نه يوبل نقل تهيه کړ.
علاوه ددې کتاب دآيتونو له تطبيق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآيتونو حروف هم په قرآني تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څيړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ايمان.
۴- داسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتي جامعه داسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنيوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غايه او اغيزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق.
۱۵- دصوفيانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طريقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه.
۱۹- متکلمين او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څيړل شويدی هغه آيتونه او احاديث هم ورسره يوځای بيان شويدی چه دهمدې مطلب يا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بيا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسيمولو دپاره دحضرت محمد (ص) ديارانو، اصحابو او نورو واقعی پيروانو په لنډې پېژندنې سربيره دهغوی دهر يوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحيات په مختلفو مراحلو کښې څيړل شوی دی ترڅو پدې ترتيب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ايمان يا بې ايمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پيغمبر حضرت محمد(ص) اونورو يارانوئې ويلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبيق کړيدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه داسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې دمسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه دعامو خلکو بېخبرۍ او ناخبرۍ شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه داسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه د دې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا داجتماعی وجایبو او تکالیفو یادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دینی وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یا ئې نه و پیژندلي.

همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او خیړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام ددین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ ددینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائې دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه داسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر دسعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنټرول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري او سیاسي تنظیم او سمون دپاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً داسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:

((هغه سياسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظير ئې بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل دريښو اونيلو په وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله داکتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي او لد غه رهګذره کله چه داکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو يعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه د غه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.

يعنې د جامعې څيره او عکس د هغې د افرادو په څيروکښې ګوري او د افرادو څيرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.

د افرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډيره ښه څيړنه شويده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يا فردي دکتاتوري چه دکتاتورلکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هيولیٰ د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لويې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يو اځني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه او بل ئې د قارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنو نه اخيستل او په نادارو ئې ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسې وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.
له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بیعدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.
ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډار شي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.
اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرورہ دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجراآتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یو له بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه د دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو برقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعني د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجراآتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش د غه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یو له بل سره هم آهنګ کړی و او د یوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته د اپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو و چه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن «الفت»
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لاربښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ ځړول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.
هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.
په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پوري کلک تړون لري.
افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري کوي او خوري ئې.
په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې دروند سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.
اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هر څه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.
د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلا کولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.
اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.
د اسلام د بريالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.
که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دېې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اترديې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دوا ړو معناؤ و څيړو نبه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخوا اترديې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.
د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په مواليو کښې (زيد بن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (يآاَيُهاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بيخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبير بن عوام، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيد الله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عيسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصدَع بمَا تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت۹۴) يعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې ماموركېږې اوله مشركالوڅخه مخ واړوه.

دا هم ورته وويل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعرآء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډېره نژدې قبيله.

داسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پيغمبرخپل رسالت علني كړ دقريشو مشران: عتبه اوشيبه د ربيعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وايل سهمی، نبيه اومنبه دحجاج زامن اوداسې نور ابوطالب دحضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:
ستاوراره زمونږ خدايان وكنځل، زمونږدين ته ئې بدوويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع كوې او يابه ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم دهغه دين ندی قبول كړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وكړې او رخصت ئې كړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وكړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام وركړ.
قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وكړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تكرار شوه مگراولوالعزم پيغمبرخپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وكړه او ورته ئې وويل كه له دغه كاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې كړو چه له ټولو نه زيات مالدارشې، كه د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه كېږدو او امرونه به دې منو ، كه مريض ئې اوڅه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وكړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب كښې وويل: كه څوک مې په يوه لاس كښې لمر او په بل لاس كښې سپوږمۍ كېږدې قبول به ئې نكړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
كله چه قريش پخپلو ټولو كوششونو كښې ناكامه شوه نو دحضرت محمد (ص) او دده داصحابو دځورولو او ازارولو اراده ئې وكړه اوخصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لكه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نوروځايو راغلي و له سختو شكنجو اوعذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح اوضمير كښې دومره عميق نفوذ كړی وچه ددين په لار كښې ئې دسر او مال قربانول ابدي ژوند گاڼه او له ډېرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينگ ساته.
په دغسې وخت كښې چه مومنان ډېر لږ اوپه ډېر ضعيف حالت كښې و دحضرت محمد (ص) علنې تبليغ او ښكاره اسلام مسلمانان له ډېر مشكل امتحان سره مخامخ كړل.
هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت كښې لري په همدغه لومړی مشكله مرحله كښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعيفو كسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې كړه او له څنگه خلكو نه ئې څنگه خلک جوړ كړه؟
دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينگ عزم دخاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتې شو داسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه كښې په سروشگو كښې خښ كړاو درنه تيږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه د کفر کلمه پرې ووايې اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل او خپله عقیده ئې نه پټوله.
چاچه د مکې معظمې د سره اورې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تا فاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر او سمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پریږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنَّ مَوعِدَکُمُ الجَنَّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دا لنډه وینا چه د یوه پیغمبر د خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې د عقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحببع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه د عمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او د قریشو له لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

د سنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو ته نه و رسیدلی د قریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه او کړاوونه ولیدل او د هجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی تر ینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم د ضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه وموميِ او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ایمان دقوت یو څو مثاله چه د شرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات اومقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غواړی اوڅه تري جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکوکښې خلاصه کولی شو:

ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعنې بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدې نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې دا سورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوازې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغه په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آيا ليدلي دې دي هغه څوک چه د دين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه يتيم رټي او د مسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کار نه اخلي، د هغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يو له بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګي، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآني تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

دا ورورې محض د خولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئي لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد يو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض)وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بيا د نه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړ شه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيت و نو کښې ئې بيان په ښه شان شوی دی:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خوا ته واړوئ. لويه نيکي د هغه چا نيکي ده چه په خدای او د قيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته یتیمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختیو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دین کښې او هم دوی دي متقیان. په دې آیت کښې پس له ایمانه اول مال ورکول خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو، پردیسیانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نیک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دابښیي چه یوازې د زکات ورکړه کافی نه ده باید سربیره په زکات نور مال هم په خیریه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدایدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نیکۍ مهمه برخه ده.

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووایه! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله اوله فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نوبیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول اوفی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچليدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پيغمبرته وايي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړيدي، په بل آيت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړيدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن اومسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ويرې بله ويره بايد په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کيدی نشي دخدای په اوامرواو مناهيوکښې دا امر اونهی هم شته چه وايي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او۴۴) نومه ډاريږئ له خلکونه او وډارشئ له ماڅخه يوازې له خدای څخه ډاريدل اوله خلکوڅخه نه ويريدل داسلامی احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله ديوه قوم ددښمنۍ باعث ګرزي اويوډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردوکښې عدالت وچلوي. په دغسې موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي ياله خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قيام څخه ډډه کوي اوڅوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنيوي په باب ډير تاکيدشوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دې نکړي تاسې دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي ياستاسې دموروپلار اوخپلوانو په ضرروي، غنې وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي يابل مسلمان دمظلوميت په حال کښې ووينې اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وايي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهَ کَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزددعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واَجبات بيانول اواسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي اوسياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوااسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې رېښې لري چه دفرد اوجامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه داسلام ماهيت اوحقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګوروچه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخوکښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګنديږي او داسلام پيژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفی (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئي درلوده یعني له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځینې نور د خدای په وجود قایل وومګر پس له مرګه ژوند ته نه و قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبیلې (سواع) د هذیل (یغوث) د مذحج او یمنی قبایلو (نسر) د ذی الکلاع (یعوق) د همدان (لات) د ثقیف (عزی) د قریشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبیلو خدایان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق او عادات په ډیر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قایل، لوڼې به ئي ژوندۍ ښخولې، غلامان د حیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یو ملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعني یو جزء خواران او فقیران او بل جزئي شتمن او بډایان و چه په آغاز کښې ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلو ډیرو نږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته د بیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندی ئي پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه د مدینې اصلي او سیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئي پخپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئي ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلې.
د مهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام د دین د پاره ئي خپل هر څه د مکې قریشو ته پریښوده او دوی یو سر او دوه غوږه مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبه ئي مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابریږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
د انصارو ایثار په قرآن کریم کښې د اسې ستایل شویدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹) يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د برمالونه د (فئي) په صورت يعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته يکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسې قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډېرصالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګاڼه او په عربوپورې محصورپاتې نشو. د قرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا – سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه دمومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِّلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسی کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو اوګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثو کښې دبشر دوستی اوبشرپالنې درسونه ډېر موندلی شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکوته ئې خير اوګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ احسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، دخدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَاِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابِ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِابيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَّا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يودی پلارمو يودی ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دی دخدای په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دی چه ډېرپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېرخلک دلړو دپاره استعماليږي او قربانيږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډېرخلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په کټه چرچې کوي خو هغوي ته ډېر لږ څه ور کوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه تر تادمخه هم دهرې قريې شتمنو او آسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تا پسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود يا صالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په گوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټينگ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېر خلک موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوگنځي چه وروسته تردوی پکښې څوک نه او سيږي مگر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردگانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرگوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې گڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ:۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایې په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفور دي.

څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هر کلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا او ماله تېربدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وږی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړاو له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشي په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئې وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروووړ هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هر څه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي تيټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آيتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړيدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طايفې طايفې چه ضعيفه ئې کړه يوه طايفه تربنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندۍ ئې پرېښودې د هغوی لونې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعيفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او دوی لښکرو ته د بني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان تربنه وېرېدل.
دا آيتونه دا راښيي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طايفې طائفې کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی او لاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پيدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشنا سړی د ظواهرو له مخې د خليفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چا ته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار بې لکه يو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره يو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعنې بې له دې نه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم څرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فردله رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به خملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې.د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېر څه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېر شوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابو الحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابو الحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شوی دی تا ته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابو الحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هیچاځ توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصاروترمنځ د وروروليـ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زید سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټینګ و د مساوات رعایت ئې په ډېر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډی ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه ځوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډی کښینول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خواړه.
دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور و اوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هرچا اخیستلی شوه.
همدغه خلیفه (حضرت عمر (رض))یوه ورځ یو سړی او یوه ښځه د زنا په حال کښې ولیدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دې نه چه د هغوی نوم واخلي اصحابوته وویل: که خلیفه ځوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووینې ایا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وویل: که ته د هغوی نوم واخلې او بیا دخپلې ادعا د اثبات دپاره ځلور شاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. یعنې پدې کار کښې ته چه خلیفه یې او یو بل سړی څه فرق نلري او مساوي یاست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خلیفه ونکړی شوه چه یوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشاکړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله علیه وسلم دخدای له لوري ماموریت درلود چه ددغه اصل رعایت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رایه کار وکړي نه داچه خپله رایه معتبره وګڼې او خپل فکر په نورو تحمیل کړي.
دهجرت په دریم کال چه قریشو دري زره لښکرمجهزکړاو مدینې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خیمې ودرولې چه په مدینه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرزاو طریقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظریه غوښته.
دده خپله رایه داوه چه له قریشو سره په مدینه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځایونو کښې وي او قریش په لاروکوڅو کښې دمسلمانانو له ضربولاندې وي.
دمنافقانو رئیس عبد الله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوي رایه داوه چه له مدینې نه دباندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په میدان کښې وښیي.
داکثریت فیصله همدغه وه او دهمدغې فیصلې په اساس پیغمبر (ص) له زروتنو سره له مدینې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دلیل د اسلام له لښکر نه بیل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نه اخلم. پیغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ میدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتیب کړه او صفونه ئې برابرکړه. هلته ئې ولیده چه له یوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ویشتونکي دعبد الله بن جبیرله امرلاندې دیوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دد ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندي ټي ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريااليتوب په همدغه ځای پوري تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښي تزلزل پيدا شو او تيښته ئي اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځای ساتنه ئي بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښي شوه عبد الله ابن جبيرله يو ولسو تنو سره هلته پاتي شو او نورلاړل په دغه وخت کښي خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئي د دريځ لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلو لږ وملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه د دغه عقبي حملة ئي وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښي له دوو خوا محاصره شوه.

ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيرې په شديد ګذار زخمی شو او يو غاښ ئي هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پريووت او په دغه وخت کښي د رسول الله (ص) د وژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ الله اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.

ددې غږ په اوريدو نوې حوصله را پيدا شوه او ديرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاو خوا راټول شوه او په ډېر شدت ئي مدافعه شروع کړه او مشرکان ئي تيت وپرک کړل.

دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مديني نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئي ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غونډې مهم شخص پکښي هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسي لاړل.

داحد په غزا کښي د پيغمبر درايې په خلاف د مديني نه بهر جنګ کول او بيا ده د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوشتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښي هم داسي ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښي مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.

له حضرت علي کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعني د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.

له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښي هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.

د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ -الشورىٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئي مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئي کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.

په اسلامی شريعت کښي د جرايمو سزاګاني معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښي د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديدآ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره موکتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسوته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب وخوچه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخوانې قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زمالور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ- سورت الشوری آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سرو غړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه! ماپه هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى – المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. او سئ د خدای دپاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم دښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای دپاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احبّ النّاس الى الله يوم القيامة واقربهم منهُ مجلساً امامٌ عادلٌ وانّ ابغض النّاس الى الله يوم القيامة واشدّهم عذاباً امامٌ جابرٌ-الشيخان والترمذى) يعنى په خلکو کښې خداى ته دقيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دى او په خلکو کښې خداى ته ډېر مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دى.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم داسلام داجتماعي نظام مهم اصل دى چه اسلامى جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جوازنلري. داسلام اولوالامرپه هر نامه چه وي مکلف دي چه داسلامى احکامو او اسمانى قانون مطابق حکومت وکړي اوشرعى احکام نافذکړي.
په هغو موارد وکښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې اوشورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلى او وضع کړي وي.
هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقيدې آزادي اسلام تضمين کړيده او دحق دظهار اوصحيح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړيدى نو ددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشى وضع کيدى. په اسلامى نظام کښې داحق هرچاته حاصل دى چه اولوالامرته هم دښو چارو توصيه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړى خليفه حضرت ابوبکرصديق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړى خطبه کښې ئې داسي وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهترنه يم او تاسو غوندې يو شخص يم که زه دحق پيرو وم ماسره مرسته وکړئ که مووليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداي په لارسم يم که هرکله مې دخداى له امره سروغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.
وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسى وويل: که زه موبې لارې اوکوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يوتن له مسلمانانو څخه راپاڅيد توره ئې له تيکې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او دخداى شکر ئې په ځاى کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږ ديدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او دحق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه ده دغنيمت مالونه ويشل دغنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانى څادرونه هم وچه هرچاته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اوده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخليفه قدوقامت لوړ او يو څادرئې دلباس دپاره نه رسيده ځوي ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شى. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستى واو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وويل: (ايُّهَاالنَّاسُ اسمَعُوا وَاَطِيعُوا)يعنى اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسى پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَينَا ولَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او روانه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وويل: داالباس دې له کومه کړ، يوڅادر خوستا نه بسيده معلومه ده چه تاله نورونه زياته برخه اخيستې ده اوبې عدالتى دې کړى.
حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله توضيحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامى جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوى دى يعنى (امر په معروف اونهى له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوى او هر مومن مکلف دى چه بې لارې سړى په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه د اسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنى نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کريم دغه حکم يعنى امر په معروف او نهى له منکر څخه مسلمانانو ته په جدى توګه رسولى او دحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلى و، وائي چه دحنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحَمّدُ فَاِنّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړى خپله خبره بيا تکرار کړه، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دى ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک بۀ ئې وکړي.

په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګڼه او غوښتل ئې چه هغه سړى تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وېناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوى اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامى عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلى دى: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنى جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهى سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کېږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالى دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچا په ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دى ورکړى شوى بلکه دايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي او ګڼل شوى، سړى کولى شى چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېر شي مګر خپل مکلفيتونه پرېښودى نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کارنه دى.

امر په معروف اونهى له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دى چه مکرر راغلى او بيا بيائې توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دى او د وظيفې په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالى فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني يوله بله دوستان دي چه يو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنى ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنى يواځې لارښوونه او رهنمائى نده بلکه درهبرى او دامرکولو مفهوم پکښې نغښتى دى لکه چه نهى عن المنکر کښې بدوته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنى پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کريم دا آيت شريف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت ياست چه د خلکو د پاره را ايستل شوي ئي د نيکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ يعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونو ئې راوګرځوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کريم چه د خدای صالح بندګان راښيي نو داسې ئې ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او د قيامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو ، نهی کوي له ناوړو چارو او بيړه کوي په نيکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنيوي کښې وايي: (مَن رَاٰی مِنکُم مُنکَراَ فَليُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الِايمَانِ -الشيخان) که له تاسو څخه کوم يوه د چا ناوړه عمل وليد په لاس دې منع کړي که دائې له لاسه نه کيده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترېنه کرکه وکړي او ډير ضعيف ايمان همدغه دی.

د ظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غير له انسانه په بې ضرره حيوان باندې وي په اسلام کښې ډير بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنيوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډير زيات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډير لږ ميل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمايل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه يوازې ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نورو ته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصيحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه يوازې ظالمانو پورې تخصيص نه پيدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوريدلی دي چه ويل يې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَآوُ الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلیٰ يَدِهِ اَوشَکَ اَن يَعُمّهُمُ اللّهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو وليده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نيوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماَ سَلّطَهُ اللّهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حديث شريف دی: (اُنصُر اَخَاکَ ظَالِماً اَومَظلُوماً) يعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه بايد له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وایي: اي پروردګاره ! وباسه موږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شوي ده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شوی دی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه اېښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کېدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایي و موږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماوی ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماوی ده.

دتجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدو سزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا او قیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې ښرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرور ته بد ووایي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې ښرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ورو واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو دعفوې معنی ظلم ته غاړه اېښودل او ظالمانو ته تسلیمېدل ندي که څوک د عجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندي راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکی، او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي ياتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَا ظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَا زَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسرېو قوت لري بايد له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يوجسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعیٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستی، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يوجسد دی چه ديوغړي په درد او نا رامی، ټول وجود په درد او نارامی، مبتلاکېږي.

بنی آدم اعضای يکديګرند	که درآفرينش زيک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزګار	دګر عضوها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربيره په زکات او ماسوی له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړی؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانواونیکانو په ستاینه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنې علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شايې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثناشوو کسانو کښې وايي: اوهغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرا ومحروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنيی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچاحق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان باروړ او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق اوصدقاتو په باب چه ډېر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنې ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه دکفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوی نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او دنوروتعاون ته اړکیږي. که دغه مرسته وکړي نوبیا دپاک خدای ددې ستاینې وړګرځي چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ -الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (اِنّ اللّهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يومَ القِيَمَةِ يَاابنِ اٰدَم مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قَال يَارَبِّ كَيفَ اَعُودُكَ وَانتَ رَبُّ العالَمِين؟ قَال: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عدتّهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَاابنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تَطعمنِی ! قَال يَارَبِّ وَكَيفَ اَطعمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قَال اَمَا عَلِمتَ اَنكَ اَستَطعَمكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَطعمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندِی؟ يَاابنِ اٰدَمَ اَستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنِی !قَال يَارَبِّ كَيفَ اَسقَيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قَال اِستَسقَاكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقَهُ اَمَا عَلِمتَ اِنّكَ لَو سَقَيتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندِي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ دقیامت په ورځ وايي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بینادم وايي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه خنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وې چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاتې پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدې چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي ځنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې، بنیادم وایي اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۲) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَۃِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډېردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی تر څو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځیني خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځیني شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځیني داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا دځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظوردى او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځاي شويدى:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خداى امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهى کوي له فحشاء او منکر او بغى څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدى شى او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلى شى.

که دادوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولي بدبختى له منځه وړي او ټولي خوښى يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوى ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغى ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او د غو دړې شيونو نه ځان ساتل د جامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب داحديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دى.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُنيَا نَفسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ ومَن يَسّرَعَلىٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه ومَن سَترَ مُسلماً سَترَهُ اللهُ فِى الدُنيَا وَالاخرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه ددنيا له غمونو يو غم لرې کوي خداى له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خداى پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

ځوک چه د مسلمان پرده وکړي خداى ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالى له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلىٰ اَذَاهُم خَيرٌمِّنَ الذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُعَلىٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دى چه خلکو نه ګوښى اوسى او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآنى آياتو او نبوى احاديثو کښې ډېره زياته راغلى ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو تربنه غلط تعبيرونه کړي او ويلى ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د ډېريانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامى ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختى او بې عدالتى په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوي په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوى د اسلام ضد اسلام ګڼلى او د قرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوى دې ته نه دى کتلى چه حضرت محمد (ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنى څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيابيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنى لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونښودل شى او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ د مخه هم ترګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوى او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنى د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنى استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلى ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختيو، کړاوونو او دجنګ په ميدان کښې صبر کوونکی او ميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازمېښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر د مظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه د صابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېر ښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لړوي خوله ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئي په دوو سوو تنو بری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئي مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه د صبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئي ګرزوي.

سره له دې که څوک د صبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئي صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښې ګرځی او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزار په مقابل کښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښې کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئي مرور توب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو د بل مقابل ګڼل کېږي خو دا مقابله د تور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه د يوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئي کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاوندا و دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شویدی.
دی دمالکیت اومشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان اویوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نو بیاهیڅ یومسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبیادغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فرد ته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډېرد مخه افرادو ته ورکړیدی او د انسان مادي اومعنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغورنه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهیدلی دی د مال لرلو اومال ډېرولو فکر اومینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیداکړ او دمال غونډولو اوساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیداشو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وړې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیداشو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونیولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کیښودل.

اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونوسترګې پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولوکښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په ختهه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.

قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.

وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)

دترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.

په سورة نورکښې داآیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغومالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بیاهم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه اوسوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم اوسایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.

په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانېږي نودمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګراو محروم حق درلود. بله داچه اسلام دمالونو انحصار په څومحدود لاسونوکښې بدګڼلی او دامطلب دسورة حشر په دې آیت کښې ډېرښه څرګند شویدی:

(مَّا أَفَاء اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه داښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتیټ و پاس منیځ ته راشي.

غنااوبډائي که څه هم په ظاهري نظرپه اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجوسره مرسته اونور.

مګرکه څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیرشي هغه پوهېږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې دمرداردی. دمال پیداکولواو ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدرکول، تقلب یاداسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند ېزونه دي چه په مستقیم اوجدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلی خواهغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خيريه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق ورکړی چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتیٰ اذالم تَجِد فيه شَياً اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَيتٍ مِن الاَغنيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَميعاً) يعنې مسلمانان به له بيت الّمال څخه مړوو او چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او دا کار به ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو اولاړويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.

حضرت علی او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.

په ډېرو نبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دا نه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدّ اِلیٰ فُقرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه دا اسلام اقتصادي کرښلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا ابنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلَکَ–مسلم و ترمذي) يعنی اې بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاءِ وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِي بِذَالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان او يا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غندنه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقاو دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم دا پته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر خطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) د مترفينو يعنې دعياشانو او اسوده حالو كورونه (بيوت الشياطين) د شيطانانو كورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالى فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:٦ او ٧) په تحقيق سره انسان سركشي كوي چه ځان بې پروا او مستغني وويني. يعنې مال او ثروت دغرور او سركشۍ باعث ګرزي. په بل آيت كښې راغلى دى:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشورى آيت:٢٧) كه چيرې خداى دخپلو بندګانو روزي پراخه كړې واى هرګوره به ئې په ځمكه كښې بغاوت كړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه كار واخلي.

پاك خداى وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ٢٦) يعنې وركړه خپل قريب ته دهغه حق او مسكين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه كوه مبذرين بيشكه دشيطانانو ورونه دي.

په بل آيت كښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ٣١) خورئ، څكئ او اسراف مه كوئ اسراف كوونكى دخداى نه دي خوښ.

د اسراف معنى له حد او اندازې نه تجاوزدى په حريصانه ډول خوراك او څكاك او بيځايه خرڅونه په اسراف كښې شامل دي. دمسلمانانو اغنياء نشي كولى چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وكړي او شان وشوكت بې نظرونه ځانته جلب كړي. په اسلامي جامعه كښې كه خواران او غريبان وربښمنې جامې نشي اغوستلى بډايان هم نشي كولى چه دغه فاخر لباس واغوندي. كله چه دعبدالرحمن بن عوف ځوى له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغى او وربښمين كميس ئې اغوستى و خليفه دغه كميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې كړ او ددغسې معتبر او ډېر شمتن صحابى ځوى ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. دهمدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال كښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترېنه پوښتنه وكړه چه تاته له بيت المال څخه دخومره مال مصرفول جواز لري. ده ووېل په كال كښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمى او بله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونه شي زما او دزما عيال قوت بايد دقريشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسېږي ماته به هم رسېږي.

پخپله درسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډك و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عيشه ژوند چه دمجبوريت په وجه نه بلكه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوى نه غوښتل چه نور په محروميت كښې وي او دوى په نازونعمت كښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده دكال په قحط كښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار كښې دنورو دپاره پيدا شوه او قحطى له منيځه لاړه. په دغه موده كښې خليفه هم دنورو په شان تيل خواړه او دتيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستكى ئې تك تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نكړي، له خپل نفس او نفسى خواهشاتو سره مبارزه وكړي او ساده ژوند اختيار كړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساك نه ځان وژغوري، كبر او غرور په ځان كښې پيدا نكړي، صدق او صفا ولري او دخلكو په خدمت كښې د اسلام په خدمت كښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام دخپلو پيروانو دتنظيم او ادارې، دتهذيب او تربيت دپاره دوه وسيلې په كا واچولې، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام كښې شرعاًمنع نه دي مګر دياتناًمنع دى د شريعت او د ديانت تقاضا هر كله يوه نه ده، په ځينو مواردو كښې تشريعي جنبه او توجيهى جنبه يوله بله بيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پري مکلف دي او که څوک تري مخالفت وکړي شرعاً محکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال تـه يې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه پـه زکات دياتنـاً موظف دی چه دصدقاتو او خيراتونوله لارې لـه خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير واحسان نمونه اومثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږي بلکه دااخلاقي اصولو پـه حيث رواج مـومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ او په هغو وختونوکښې چه سړی له نوروسره ګډون کوي او دخولې بوی يې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز پـه تشخيص کښې لـه عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اولـه کبيره ګناهونوڅخه ځان وساتي. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم پـه ځان ودروي يا يې ډېرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله (ص) پـه اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير ياداسي نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځيني نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی بـه د ارښتو پـه ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه يې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث پـه خلکو باندې عسر او حرج نه راولي. (لَا يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۲او۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس يې ګڼلی شو. پـدې آيتونو کښې لـه وسع نه زيات تکليف لـه اوږو څخه اخيستل شوی او پـه دين کښې حرج نفی شوی دی. خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراو سختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت او قوت وقايه وريوري تړلي ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا پـه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به يې پـه نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورتـه يې وويل: (.....ولِنَفسکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تاباندې ستا نفس حق لـري، بدن دې درباندې حق لـري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شوی دی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دېولی، ټک تـه کښيناستل ښـه کار نـه دی. کـه څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پري نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مـه خپـل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه يې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه د مال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.
دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سرېتوب صیقلوي.
د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.
د اسلام ربنتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼوویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی. تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه د ستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. د خیروشر، دصلاح او فساد، د پاکی او ناپاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل یې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر داورلمبې داوبو څپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره داتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له یوې خواد بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.
که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېرڅه ورکوي مګر له دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سرېتوب ښیي او سړی کوي یې.
دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغي سطحې ته بې را ټیټوي. ډېرښه پوهیدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته بې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او د دین په لاره بې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقیانو لارښوود دی چه په غیب ایمان ولري. (یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پیدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنیا بې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.
د پښتوژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنیا په کارکښې هر سړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کېږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کېږي ؟ دا سوال ښایي چه ظاهراً تحصیل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصیرت خاوندان پوهېږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به بې د سړي وي مګر سیرت به بې د سړي نه وي او د شر و فساد جنبه به بې ډېره غالبه وي.
د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی د انسانی فطرت په تشخیص کښې د دغه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هرهرځای بیانوي او دا څرګندوي چه انسان باید د اخلاقي تهذیب او نفسي تزکېې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان د خدای خلیفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پریوتې دي مګر انساني فطرت د ملایکو له خولې د اسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰) یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت د اسې معرفي شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَیرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شرورورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال بې وموندنو بیا له ډېر بخل نه کار اخلی.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
دا آیت انسان د اسې ممسک ښیي چه که د خدای د رحمت خزانې بې په برخه شي بیا هم ویرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي دا څکه چه انسان ډېر حریص او ډېر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښي اونافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل بې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الېته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اوراوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حراموشخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسی. نه دا چه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته بې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محوربې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو بې ډېرښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۲) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان بې راوړی اوکړي بې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه بې کړېده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو شخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ علمَانِ علمُ الاَبدَانِ وَعلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوبې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزکاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حیواني قوت زیاتېږي ... نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو ... په مرښت نشي داکارپه لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني ... مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه ... روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي اود شفاء الصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانو نه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.

(حُبُّ الدُّنیَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنیَا رَاْسُ کُلِّ خَطِیئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین یې مخه نیولی شي.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته یې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.

ددغه انقلاب اثر تر او سه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاو څوسوه کاله کښې یې نښې نښانې لا ندې محوه شوې چه رحمن بابا یې هم په وصف الحال کښې وائي:

دا هنرندی چه خاورې څوک سره زر کا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیې چه خاورې زر کړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر یې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزې ټینګوي.

دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلې اوریښې تقویه کوي.

که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانات پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.

کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس نا ولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هدايا تو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنی بې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول بې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی د دين ډېوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې بې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چورو چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ ښخول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لورې جبرئيل امين دا وحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ....المدثر آيات ۵-۱.) يعنی له بړستنې پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام و تام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنی، د بت پرستۍ په معنی او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم بې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار بې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې دتن اوجامو هغه پاکوالی نه دی چه دلمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه ددغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. دفلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې دمومنانو دفلاح موندلو دپاره څو شیه ذکر شویدي چه یو یې کښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دادي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه داښیي چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې داآیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فأولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه یې په برخه وي. هم دغه تزکیه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترینه دفلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت١٥١) په دي آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ١٢٩) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ١٨-١٧) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير و احسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او دا خلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرو لمبو ته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هرڅومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هرڅومره خرافاتي وي بيا هم دجامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنا محکوموي.
يوشخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوووړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړی و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ١٢٥) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو دپاره پاکي منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخداى پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

داهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجرا کولو داخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمې مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب داچه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندى دانسانيت مربي او اخلاقي رهبردى ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الاَخلَاق) الله تعالى هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعنې په عملي ډول خلکوته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يوڅه زده کول دومره ګران کارندى مګرپه خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرچا کارندى.

يو سړى کولى شي دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکوته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګرخپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګرهغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نوبيا په کاردي چه پخپله يې هم ولري يعنې اول يې په ځان کښې پيدا کړي بيا يې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړى نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خداى اسلامي امت په امر معروف مامور کړيدى مګرهغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدى چه نوروته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لاري سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى به شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکوته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنى ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِإِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېرګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دى.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېرعالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت يې داو چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه يې عالمونه مسخرکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نود شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص) عظیم خلق دا سې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ېنه نشي کیدی.
ځینې خارق العاده کارونه شته چه د سحر وافسون په وسیله دیوه اوبل له خوا وخت په وخت ښکاره شوي او د حیرت وړګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) دنخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله اومزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي ددې عصر الوتکې اوفضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.
د معجزې په اووشرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کارمعجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتیانۍ ادعاډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېرعلم او تربیت خاوندان هم له خپلوډېروګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډېرعالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.
د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي اوکړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه دلعنت ویلو اوښیرو کولو دپاره نه یم راغلی بلکه درحمت په حیث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمّ اِهدِ قَومِی فَاِنّهُم لَایَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې دقتل په اراده توره راوایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم او سخاوت دکیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثا رو چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.
له خپل ډېر مال نه لږ څه نوروته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه دریاضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زیات فقیرانه او غریبانهٔ مگر دا د بیوسۍ په وجه او دمجبوریت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غایه او پایه بې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفین او د ناز اونعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي اوبد ورته وایي قرآن کریم په ډېر وضاحت اوصراحت بډایان او متمولین دهر دیني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظین یې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت یې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان یې په ځان باندې تطبیق کړي طبقات له مینځه ځي او دغني اوفقیر مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص)دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنیا مال یې لکه غلیم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقیرانو اومستحقینو به یې ویشل اوتش دقوت لایموت په اندازه بې ډېرلږ څه ځانته ساتل مگر څومره چه په ځان سختګیر و هغومره په نورو زهیر واو بخششونه یې بې حسابه وٌ. وایي چه دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ یې ابو سفیان ته ثلوېښت اوقیې سپین زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته یې هم سل سل اوښان وبښل، مگر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه یې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ثلوېښت اوښان ورسیدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی یې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هېڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نوروباندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته داڅرګندېږي چه په کورکښې یې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنګ زغره یې په یوه یهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اویوله بله مخالف قبایل چه لونې به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل یې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحید په یوه کلمه راغونډول او یوداسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دین اوآئین بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه به وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډېرپیدا شوي چه خپل پریوتې اوبې نام ونشانه قوم یې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري یې په نورو قهرأمنلې ده مگر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول دچنګیزاوهلا کو ، داسکندر او ناپلیون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي یې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاریخ یې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعفیانو مرسته که څه هم دخیر و احسان عالی مثال دی مگر اعجازندی، خوغلامان اوضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې یې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليو کښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته يې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شوا و پس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.
کله چه دزيد پلار حارثه او تره يې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله (ص) يې ترهرڅا بهتر وګڼه.
موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.
دمواليو له جملې څخه هيڅا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.
رسم و رواج پدې کارډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل يې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.
حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زيد دزينبې دېرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.
رسول الله (ص) دخدای په امر بيې زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.
ديوه ازاد شوې غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مينځه يووړ.
دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانو لومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.
په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه وروراو دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشروټاکه چه د روم غزا ته يې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډېرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر (رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.
د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډېرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداكارۍ روحيه په خپلو پيروانو كښې پيدا كول چه ډېر لوړ اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونكي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره د موالیو له جملې څخه له ځانه ډېر كشر سړي په مشرتوب ومني او د هېڅ راز كسرشان احساس ونكړي كه خارق العاده كارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امر په داسې وخت كښې صادر شو چه دی د مريضۍ په بستر كښې و او دلښكر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندو او حضرت ابوبكر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال كښې چه ابوبكر صديق(رض) په انتظامي چارو ډېر زيات مصروف واو ډېر مشكلات يې په مخكښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امر كښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې د اسامة د حركت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښكر سره د مشايعت او وداع دپاره له مدينې نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه كه هرڅومره اصرار وكړچه يا به خليفه هم په آس سپرېږي يا به دی له آس څخه كوزېږي خو حضرت ابوبكرصديق(رض) قسم ياد كړ چه نه به ته كوزېږې او نه به زه سپرېږم.
په دغه وخت كښې حضرت ابوبكر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه يې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې كيدی ځكه يې اسامة ته وويل: كه ماسره دا مرسته وكړې چه عمر را ته پرېږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لښكر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه كامل روحي نفوذ چه د خپلو اصحابو د روح په اعماقو كښې يې درلود او په ډېر قوي ايمان يې د هغوی نفسي او شعوري حالت بيخي بدل كړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو كښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مګر د حضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښكاره تغير پكښې راغی.

حضرت ابوبكر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته د خلافت لوړ مقام ته ورسيده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع او حال كښې هېڅ تغير پيښ نه شو كړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هر سړي كښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوك چه اولو الامر شي او خلک يې په اطاعت مكلف شي د جاه و جلال او شان وشوكت له اغيزې لاندې راځي او بايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بيا هم متواضع متقيان او د خدای د مخلوق ربښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونكړی شو چه حتی د ابوبكر صديق(رض) د استوګنې په كور كښې څه جزئي تغير راولي په خپله دی خو لا پرېږده هماغه وړوكی كور چه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پكښې رانغی لكه چه پخوا به كله پياده او كله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ كله پخپل هماغه اس و او كله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت كښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او د خپل لاس په ګټه ژوند وكړي يعنی د خلافت د چارو د اجراكولو سره خپل كار وكسب هم وكړي او يې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنكړه او و يې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امكان نه لري ته بايد د ځان او خپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلكو د كفايت په قدر وټاكه خو كله چه خليفه وفات كيده نو امر يې وكړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستي دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری او قیصر دوه لوېې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې له حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.
وايې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیدا شوی غواړم چه ذلیل او حقیر بې کړم.
همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بیت المال څخه اخلي او په قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.
دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول او د ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یوسل او پنځوس درهمه او په ورځ کښې دپسه ربع.
حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېر ښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشو نه ډېر ښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه او ضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.
په همدغه اساس بې عمار بن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.
وائې چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیو له جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضور ته صهیب او بلال وغوښتل او نور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپرسیده او په ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.
دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېر ښه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.
دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ٦) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیو چه دوی ترېنه حذر کاوه.
دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخي سابقه لري.
حضرت عمر(رض) د اسلام دغه اساسي هدف ډېر ښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ يَستَأثِرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او د غه امتیاز یې مردود وګاڼه.

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.

عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.

حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ يَرفَعُ بِهذَا الكِتَابِ اَقوَاماً وَيَضَعُ بِهِ اٰخَرِينَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که د اسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابو سفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورى په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.

ده وویل: (لَوكَانَ سَالِمٌ مَولىٰ اَبِى حُذَيفَة حَيّاً لَوَلّيتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړګڼلی و. د شورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړی نه و مګر په شورى کښې یې شامل کړی و.

حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.

ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.

د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.

په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.

د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قربانا وه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یا یې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره یې نه پریښوده هیڅ‌اته یې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه یې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي یې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زما برخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې او نوي پڼې ورته واخله. همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سیاست تقاضاهمدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه د بیت المال پیسې د سیاسي مصلحت د پاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه د ځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه او وسیله یې غلبه حاصلوله.
یو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت د پاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه د رسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او ديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې یې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي او فتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود او نتیجه یې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
د رسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو دا حال وچه دکوفې والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي او فحش ووایي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډیر صراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمیة) له ابو سفیان سره بې نکاح شپې تیرولې او رسمي میړه یې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلار یې نه درلوده.
ده د دې د پاره چه نسب یې له معاویه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې یې دا خبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي او قانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او دا د اخلاقي انحطاط ډیر برجسته مثال دی.
د رسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدو خپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه دا حقیقت ډیر ښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه دا حد په غزا کښې یې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری او فداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیر سخت خطرناک حالت کښې تر اخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو یې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
د اسلام په تاریخ کښې که څه هم د یزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو او ناوړه اعمالو یو طغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مګر دغو تولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي تاثیرات بیخي له مینځه یوسي او د اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاک کړ او ځاروي بې پکښې وځرول مګرله خاورولاندې نيلي ريښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزيز د حضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزيز:

د خلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامي روحيه ئې په ډېر ښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت او داسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کار کښې له ازمېښت سره مخامخ شوم چه ما نه غوښته او تاسو هم د انتخاب له لارې دا کار ما ته نه دی راسپارلی دغه دی ما خپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تا غواړو او په تا ويارو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته د داسې اطاعت نه ښايي چه هغه د خالق په معصيت کښې وي. که څوک د خدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدايه غاړه غړوي په چا باندې د اطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه د خدای فرمان وړم که هروخت مې د خدای له امر سرو غړاوه نو بيا زما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبد العزيز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته د اسلافو اقتدار په ميراث پرېښې وه هغه ئې د مسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وايستله، کومې ځمکې چه يو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل او پنځوس ديناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، او ده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل او ټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبد العزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خو دومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبد الملک بن مروان لوروه او پلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې او هغه دا چه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره يا ماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه او دغه جواهر په يوه کوټه کښې نشو ياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اودې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه او بل سره جمع شوي و او دبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبد العزيز وفات شو او يزيد ابن عبد الملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: ما د عمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي د هغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهر په خپل اهل وعيال وويشل او له بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ د هغه لوړوا اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت او عمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي و.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم او تربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه د دايمي معجزې حيثيت او ماهيت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې د کامل انسانيت مظهر بللی شو چه ځينې نور مثالونه ئې دادي:

ابو عبیده بن جراح:

د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبيده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پيغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شميرلی و او د امين الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جليل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صديق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) د ده په ځای خالدبن وليد مقرر کړ او ده ته ئې وليکل زه په دې ښه پوه يم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زيرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امير کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امر نه ئې سرمه غړوه.
ابو عبيده چه دنبوي اخلاقو په پيروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښی ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګيده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند يعنې دی غالب او نفس و شيطان مغلوب و ، همدغه حقيقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قايد په حيث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګيده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امين الامة (ابو عبيده) وويريده ځکه يې يو خط ورو ليږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسيدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابو عبيده چه خط ولوست پوه شو چه خليفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خليفه ته وليکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يو تن يم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ يم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر اوسم، اميد دی چه اميرالمومنين ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کيدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په ميدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر دابو عبيده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خليفه د امر له تعميل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ايمان او قضا و قدر ته کامل تسليم غواړي. کيدی شي چه ډېر توريالي اشخاص هم چه له ويستلو تورو څخه نه ويرېږي. له وبا څخه وويرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لورينې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن وليد:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هيڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبير او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خليفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبيده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نو بيا خالد ديوه سپاهي په حيث د ابو عبيده له قيادت لاندې د دين د اعتلاد پاره هماغسې جنګيده او د مقام و منزلت دغه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حيرانوونکي فتوحات چه د جنګ په ميدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې ديوه لوی قهرمان حيثيت ورکړی ښائي چه د تاريخ په اوږدو کښې د نورو هم نصيب شوی وي مګر د نفسي اغيزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بريالیتوب ډېر نادر او نايابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنیفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی اوپرهیزګارۍ یو ښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه اوحفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې اوبیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود اوبل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راوو ست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څوتنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابو بلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابو بلال چه دا واوریدل نو په ډېره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابو بلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلوېښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړ چه دظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به دچا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چا دوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئې له دوه زره تنوسره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګروسره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شواو ابوبلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلويښتوتنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئې له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو يعنې لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئې پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بيا پيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرېښنبود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنوبريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئې خپلوپيروانوته دصداقت او ايماندارۍ درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېرې حيرانوونکې کارنامې ئې تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړى و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغى اووئې ويل: دخداى رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه ! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه ! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغى اوهماغه څه ئې بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د (تطهير) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائې تپوس وکړ آيا شراب ئې څکلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او ويې ويل دشرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړى راغى اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغير پاتې کېږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصاروله جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ايمان په دوی کښې پيدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف يو له بله معنوي تړون لري او يو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دين ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ايجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعنې کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذيري حالت پيدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختياروي. د دوی په خيال تصوف د اسلام د دين منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځينې وائي تصوف د سامي دين يعنې اسلام په مقابل کښې د آريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحميل کړی او تصوف د همدغه فشار نتيجه ده.
يوه فرضيه داده چه د تصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خير محض، ښکلا او مثل له نظريې سره تعلق لري. ځينې کسان د تصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي او ځينې ئې له زردشتيت سره تعلق ته ګوته نيسي او څوک ئې له مسيحيت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم په سيرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وينو د حضرت محمد (ص) زهد او رياضت، روژې نيول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي يائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او رياضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځينې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخيست او مسيحی رهبانيت ته نژدې شو مګر بيا هم د اسلامي اصيل تصوف تشخيص او تميز کيدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصيتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانيت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامي تصوف

صوفيان په دين کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دين ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ايمان چه د دين روح ئې بولي په خدای، په ملايکو، په ټولو پيغمبرانو د قيامت په ورځ او د خدای له لوري د خير او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دين حقيقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې د دوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئې له سيدنا عمر ابن لخطاب څخه روايت کوي او هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَا نَحنُ جُلُوسٌ عِندَ رَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُ بَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَا یُرٰی عَلَیهِ اَثَرُ السَّفَرِ وَلَا یَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌ حَتّٰی جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلٰی رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلٰی فَخِذَیهِ وَقَالَ: یَا مُحَمَّدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلَامُ اَن تَشهَدَ اَن لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلٰوةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ البَیتَ اِنِ استَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَا لَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاٰخِرِ وَتُؤمِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِّهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنَّکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَّهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَّاعَةِ؟
قَالَ: مَا المَسئُولُ عَنهَا بِاَعلَمَ مِنَ السَّائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَی الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَّ انطَلَقَ... ! فَلَبِثتُ مَلِیًّا ثُمَّ
قَالَ یَا عُمَرَ ! اَتَدرِی مَنِ السَّایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَّهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِّمُکُم دِینَکُم !)

یعنې مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدًا رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیا دي وویل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دا دی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دا دی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.
پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړاو دغه دري درجې يا مرحلې ئي را په ګوته کړي څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئي خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو دري شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خدای له لوري د عبادات او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلی دی:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم يَعلَم) په دې حديث کښې ويل شويدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. هم دغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکر يې په دې آيت کښې شويدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسی عليه السلام ته نه و ورکړشوی يعني موسی عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی وچه قصه ئي په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو د پاره دی کله چه شريعت تقرر و مونډ نو بيا ئي حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلی مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئي د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِرګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئي خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئي بالاخره حضرت علی کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحقله دی ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنی هغه اصحاب چه له دنيا سره ئي علايق قطع او ځانونه ئي زهد و عبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسې بنياد دوی کيښود چه رسول الله (ص) ئي پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته و وايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه ؟ دی وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلى و او په همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلى او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړى شخص په حيث پېژندل شويدى دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبروخاص کړى يم نوروبه له رسول الله(ص) څخه دخيرپوښتنه کوله اوما به دشر تپوس کاوه چه شرڅه شى دى، زه پوهيدم چه ترڅو شرونه پېژندل شي خيرنه پېژندل کېږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسِرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت ياتشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم اونظرپه قرآني آيتونو اونبوي احاديثوکښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع اوبلى ته تحقيق وايي. دوى وايي کله قرآن او سنت يوځاى شريعت بيانوى اوبل ځاى حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعى جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقى جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعى جنبه او قرآن تحقيقى جنبه بيانوي هغه څه چه دخداى له لوري نازل شويدي رسول الله(ص) ئې په توضيح اوبيان ماموردى:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن داآيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوځئ تشريعى جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يوبه پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقى جنبه څرګندوي چه دشريعت لاربښودنه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه داآيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقى خوالري او داحديث: (اِذَاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه دشريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کېږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقى برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف اوطريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نورټول په قرآن کښې موندلى شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخداى د ذکراو له ماسوىٰ الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلى شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوى او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محى الدين ابن عربي وائي د رجال الله کاردى. په رښتيا چه ددوى فهم او دنوروفهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانى دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړى داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابېږي.
سړى بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجودته قايل نشي. څنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوى په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغير موندلى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. د ايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ الَّا فِی قُشُورِهِ کَمَالیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّالَّافِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتیم پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډېر ټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروۍ وړګڼي يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک ځلور سجدې په ځلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک ځلوېښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب څو په ځلوېښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبا ښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلولـه ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي اودخدای په لاره کښې ئي صرفوي يـوازې قوت لايموت دضرورت پـه حکـم ځانتـه سـاتي او بس. د رسـول الله (ص) پـه اصـحابو کښـې هـم ځينـې ؤ چـه دلکـونـو روپـو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه پـه جهـاد کښـې ئې ولګـوي يـائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلوروزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابېږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې پـه کـار او کسب ځانتـه پيدا کولـه. ده هم پـه کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه پـه مختلفـو فرقـو ويشـل شـويدي او هرراز خلک، هرراز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښـې بې لارې شـويدی چه علما او فقهـائې پـه اسلام شکمن شوي اويونيم ئې لادکفر او الحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امـام قلعـی او ابـن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امـام فخر رازي دصـوفيانو ځينـو فرقوتـه بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلـوړې درجې او مرتبې خاونـدان ګڼي او فـرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً ښه ګڼي او په ډېر ښه نظرورتـه ګـوري ځينـو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي داسلام لوی صوفي هم وائي ډېرصوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابوالحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات مونـدونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی پـه ګوتـه کـوي چه پـه فروعـاتو کښـې مينـځ تـه راغلـي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لارورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت اوبندګی رابطه قايمه وي عبد اوبنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لارورکي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي لـه انبيـاو نـه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي پـه چاکښـی چـه خدای حلـول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلـو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښـې ځانتـه پـه هيڅ اختيـارنه قـايلېږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوزغيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورتـه ګنهګـارنـه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانښوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یو له بله سره وتړلې.

وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلی و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه وېناوه (لآ آلهَ الا آنَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی) ځینې صوفیان د شریعت ظواهرو ته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته د رسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسېږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کېږي.

مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسېږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او د خپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است | گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان | نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین | دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، د مبتدیانو د کمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. د فقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.

تصوف په ابتدا یعني د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.

د احرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پېژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدة الوجود او د ادیانو د اتحاد بنه پیدا کړه.

د صوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کېږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفيانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسيدو ډېره مهمه لاره او وسيله ده.
الله تعالی وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آيت ۶۹) سبل دسبيل جمع ده دلارې او طريقې په معنی چه دطريقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه بايد شيخ او پير ئې دمريد دپاره انتخاب کړي لکه چه يو ډاکټر دهر مريض دپاره دهغه له حال سره مناسب بيله بيله دوا تعيينوي.
دتصوف له (۷۳) طريقو څخه څينې طريقې چه زيات عموميت لري دادي.

۱- قادريه:

داطريقه چه دجنيد دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شيخ عبد القادر جيلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زيږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شويدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څينې ئې دادي:
دده له مور څخه حکايت شوی چه دروژې په مياشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، يوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نود عبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وويل تی نه روي، وروسته بيا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکايت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظيم نور وليد چه يوصورت پکښې ښکاره شو او ويل ئې:
اې عبد القادره ! زه ستا رب يم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وويل: ورک شه ! لعينه ! لدې وينا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځيد چه بيائې ورته وويل:
ماپه دغه ډول اويا تنه دطريقو خاوندان ګمراه کړيدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شيطان دی؟
شيخ عبد القادر وويل دحرامو په حلالولو.
وايي يوه ورځ په نظاميه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شيخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې يو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتيدل يوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کميس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګريوانه ئې راووت بيائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هيڅ تغير رانغی ماربيرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودريده څه غږترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، يوهم پوه نشو چه څه ئې وويل ، ماربيرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ويل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردې په حرکت راولي اوبس.
د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئي درلوده چه یو ولسو تنوئي دده لاربنودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېرو حتی چه کله به ئې د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئي دا دي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۶۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګاڼه، دټولو خلکو مینه ئې د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (۶۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګاڼه چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (انّ الذینَ یُبَایعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِیماً) پوري. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله د زړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبی الأمی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

۶- شاذلیه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن على شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. على شاذلى په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلى او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدى.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمى شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دى. دى بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۷۱۸ هجري کښې زيږيدلى او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدى. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختى نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دى.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

يعنى د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدى.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخداى عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړى له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خداى عبادت کوي. حسن بصرى (۱۱۰ هجرى) دځينو په قول ددې مدرسې لومړى فرد دى چه زهد ئې دخداى له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدى.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخداى په محبت بنا دى ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندى کړى او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دى عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه داهم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دى).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتونه په ادارک بيليږي او ادارک ئې په دوه ډوله دى:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالى، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکراو داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګېډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه دډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) مووليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کېښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه تربنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی وا و هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا تربنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنیٰ ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی (ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِهِ) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط نه دی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَاللهِ) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې د غه قدسي حدیث دی: (مَا تَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلیَ مِن اَدَاً مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرّبُ اِلیَ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لهُ سَمعاًوَبَصَراًوَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.
هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.
بایزید بسطامی (ابویزید طیفور بن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا اناَ فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابو مغیث حسین بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زیږېدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د انالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیا هم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.
غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډ کړیدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو د هیئت ځینو غړو دده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد ښکند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.
وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.
۲- انا الحق ویل.
۳- دده په الوهیت باندې دده د پیروانو عقیده.
۴- د حج په باب دده مخالف نظر.
وایي حلاج د بیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پټه ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله وکړه او حجر الاسود ئې ترېنه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړی و. حتی چه د خدایي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څو ځایه ښکندولی شي.
ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زېږېدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ورته پېښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یو ولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلي کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلومېږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړیدی. داحرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریج سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینېه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يو بل حالت راشي چه دغه وينتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه د خالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون د يونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره د الهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، د باطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه د فاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کار اخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
د قاهرې په جامعه کښې د تصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) د غزالی په باب وايي: د غزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه په خپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاو کړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته تردده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او د شيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبابنه، د خلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او د صحيح دين په ښودنه ئي د دين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت د ايمان په حرارت د بيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

د تصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه د توحيد د کلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی اوهرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجودیت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونوروخصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیدا شي ، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګرلومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې اوخاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي. دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي اواختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا ، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یوحقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثوکښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصيب کېږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو او يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړ چه لومړی مصرته لاړ او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړېدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې د ده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کېښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
د ده دا بيتونه دغه مفهوم ډېرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکرصاحبی	اذا لم يکن دينی الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان وديرالرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب دينی وايمانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نژدې نه و نو زه به ئې منکر وم. او س مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانو ورشو ، درهبانانو دپاره دير ، دبتانو دپاره معبد ، دطواف کوونکو دپاره کعبه ، دتورات الواح او دقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خوا ته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوند هم دمذاهبو او اديانو اساس يوګنې او په دې عقيده دی چه دمختلفو او رازراز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل او هرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅو چه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور (مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استا ذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډير عميق او دقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښې دا ښکاره شوه چه تصوف له قرآن کريم او سنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي دا هم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږو تيرولو او په قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابو ته ورکړيعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډيرښه سرمشق دی.
ځينې آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځينې نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيد کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې دا حديثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلي دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فقُم وَنُم وَصُم وَ اَفطِر وَصُم مِن کُلِ شهرٍثلاثةَ ايامٍ وَلکَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنی د شپي يا ځيره او ويده کېږه روژه کېږه او بوزه کېږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه او دابه ستاد پاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله (ص) وويل نو يوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

تردي مي هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله او بهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوی دی؟ په قريشو کښي خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه دغه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا ندہ کړي؟ هغه وويل ځنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځي روژه او د شپي ولاړ اوسي؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَليکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَليکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَليکَ حَقّاً فصَلِّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم درباندي حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کېږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پيدا کېږي چه د صوفيانو دا ادعاچه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کېږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خدای پاک پوري خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه د ملاخطي وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره د خدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدي آيت شريف کښي دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحی ورته وشي، په وحی کښي د غيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پري نه پوهېږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) ووايه ! په غيب باندي نه پوهېږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازي د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کېږي. که الله پاک وغواړي نو ځيني بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کېږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو څخه حاصلېږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومېږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کېږي.

دغه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالی پوري مختص کښي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړي قابله ګڼي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې د چا په برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبي شیان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف د زماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي د پرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. د پرون صوفي ابراهیم ادهم د جاه وجلال په بها صوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان د خدای باله او دا صوفي خدای د ځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډا یانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیز کوي.

هغه ځان خوار اوه او دی خلک خواروي. د پرون صوفي د باطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه د نیا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش وعشرت.

د پرون صوفي لکه دیوجانس د سکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر د نن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان د دې وخت مسلمان هم د صدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراو څو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او او سنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیر عملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت تر هغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العناني سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګاني اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هر مشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هر څه جوړیدی شی حتی چه د کفر خدمتګار هم.

قادیانیت د جعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې د مختلفو فرقو او مختلفو عقاید و ظهور د خلفای راشدینو نه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امويانو اوعباسيانو په وخت کښې دمتکلمينو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله اوبله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم، جبرواو اختيار، معاد ، ايمان، اوداسې نورله اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو دخپلې عقيدې د اثبات دپاره عقلي دلايل پيداکول ددغو دلايلو راغونډول، تصنيف اوتاليف دعلم کلام اساس وګرځيد اود عقل مذهب په دين کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شويو شاګردئي (واصل بن عطا) ؤچه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې اوبيل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د يوه بل شاګرد عمروبن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني دصوفي شاګرد معتزلی شواو معتزله فرقه ئي تاسيس کړه. معتزله دمتکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آيتونو تاويل اوتفسير نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو دکبيره ګناهونو مرتکبين کافرګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانونه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفراو ايمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه دمنزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفين واقعه اوداسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.
دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.
دمعتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله عليه وسلم سنتواو اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيارکړ. ده وويل زه دخدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغواحاديثو تمسک کوم چه اصحابو او دحديثو امامانوئې روايت کړی دی.
اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعريه په حقيقت کښې دکوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.
علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.
متصوفين دغه علم ته ښه نظرنلری اوځيني ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)
ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبٌ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقایدو کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱ - ۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم را ولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولیږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین را وغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښود ل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې و او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حنیفه هغه کتاب چه په عقایدو کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعنې الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځو ځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ او از غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم دا عمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په د غه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره وپه نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنې (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږ غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستي او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.

معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.

اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.

اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې پدې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.

دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پيژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:

د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي، بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.

د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که دغسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.

د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَهُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.

امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:

يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبردى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.

امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آيت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکي او ويرووونکي.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الي – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هر کله چه پيغمبر د خدای له لوري مامور دی چه خلکو ته ووايي چه ماسره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هر ګوره به مې ډېر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دا منی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول ددې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو پدغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه مياشتې د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبدالله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل څوک دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکليمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله يا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي يائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو او اشعريانو ځينې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وو په مختلفو مونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چه مظاهر ئې ډېر ځرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقيده نه لرونکي) کاتوليک (د پاپ پيروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پيروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پيدا کړه. قرآن کريم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله د مخه دنيا ته راغی او اوس پرې ډېرې پيړۍ تيرې شويدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغو مره ډېر تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځينې پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له ځرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خوسره له دې بالاخره هغه ځای ته رسېږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښې ده که تړلې يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينح ته راغله او بيا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخري زمانې ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډېرلوی تغيردی او ډېر زيات اهميت لري که د آخري زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا د اخري زمانې د نوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکاموضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا و وايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بياهم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دامنل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِي وَتَارَةً يُصيبُ) شيخ کله خطا کېږی او کله حق ته رسېږي يعنې دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير را ښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځينې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګېږي خو څه موده وروسته چه حالات بدلېږي يو بل آيت نازلېږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهېږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډېره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډېر وخت په تېريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غو مره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زماني تغيير وښودل شوځکه د تخفيف د آيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library